

ДЕРЖАВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ З НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ УКРАЇНИ

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРЕМАЛЬНОЇ ТА КРИЗОВОЇ ПСИХОЛОГІЇ

Збірник наукових праць
Випуск 19

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
15 січня 2007 р.
Серія КВ № 12201-1085P

Харків 2016

ББК 88.36

Проблеми екстремальної та кризової психології. Збірник наукових праць. Вип. 19. – Х.: НУЦЗУ, 2016. – 281 с.

У збірнику висвітлюються актуальні проблеми теоретичних та прикладних психологічних досліджень існування та діяльності людини в умовах екстремальних та кризових ситуацій, а також питання розробки заходів із захисту від впливу психогенних травмуючих факторів.

Збірник орієнтовано на працівників в галузі психології, практичних психологів, ад'юнктів, слухачів та студентів ВНЗ України.

Головний редактор: *Перелигіна Л.А.*, д-р біол. наук, проф.

Заступник головного редактора: *Тімченко О.В.*, д-р психол. наук, проф.

Відповідальний секретар: *Афанасьєва Н.Є.* канд. психол. наук, доц.

Редакційна колегія: *Барко В.І.*, д-р психол. наук, проф.
Назаров О.О., канд. психол. наук, проф.
Садковий В.П., д-р держ. упр, проф.
Самойлов Н.Г., д-р біол. наук, проф.
Сафін О.Д., д-р психол. наук, проф.
Стасюк В.В., д-р психол. наук, проф.
Потапчук Е.М., д-р психол. наук, проф.
Рябініна О.В., д-р філос. наук, проф.
Христенко В.Є., канд. психол. наук, доц.

Затверджено до видання Вченою радою
Національного університету цивільного захисту України
Протокол від 25.02.16. № 7

Збірник наукових праць включено до переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук у галузі психологічних наук.

(Постанова президії ВАК України від 10.02.2010 року № 1-05/1)

Потанчук Н.Д.	Динаміка виникнення паніки в екстремальних ситуаціях та особливості її подолання.....	130
Приходько Д.П.	Психологічні особливості набутої безпорадності: стан проблеми...	140
Приходько І.І.	Система психологічної роботи з персоналом екстремальних видів діяльності, задіяних в антитерористичній операції.....	148
Резнік О.Г.	Теоретичне обґрунтування психологічних шляхів, засобів та методів запобігання і подолання босінгу у прикордонних колективах	160
Сафін О.Д., Балабушка Є.О.	Індивідуально-психологічні особливості і ступінь вираженості посттравматичного стресового розладу як чинники успішності психологічної реабілітації комбатантів	171
Сафін О.Д., Дацков А.В.	Психотехнології роботи з учасниками бойових дій та членами їхніх родин щодо їхньої після екстремальної адаптації до умов мирного життя.....	182
Світлична Н.О.	Теоретичний аналіз особливості самовідношення жінок – працівників ДСНС України.....	193
Сергієнко Н.П.	Особливості професійної мотивації майбутніх рятувальників з різним рівнем самооцінки.....	205
Снісаренко А.Г., Шарінова Д.С.	Психологічна характеристика змагальної діяльності професійних спортсменів з кульової стрільби.....	213
Сошенко А.В.	Взаємозв'язок алекситимії і особистістних особливостей пожежних рятувальників та шляхи психокорекції феномену	221
Тімченко В.О.	«Військовий синдром» як психологічний поведінковий маркер ветеранів антитерористичної операції.....	231
Ушакова І.М., Чернова О.В.	Проблема психологічної реабілітації працівників ДСНСУ, які виконували свої професійні обов'язки в зоні збройного конфлікту..	241
Швалб А.Ю.	Тактичний аналіз поточної ситуації, як елемент стратегічного моделювання екстремальної ситуації.....	251
Щербина І.Є.	Методичні підходи до вирішення проблеми психологічної сумісності.....	258

7. Hekhuizen H. Motivacija i dejatel'nost' / Hekhuizen H. – SPb. : Izd-vo Piter; M. : Smysl, 2003. – 860 s.
8. Abramson L.Y. Learned helplessness in humans : critique and reformulation / Abramson L.Y., Seligman M.E.P., Teasdale J. D. // Journal of Abnormal Psychology. – 1978. - Vol. 87. - P. 49-74.
9. Hiroto D.S. Locus of control and learned helplessness / D.S. Hiroto // Journal of Experimental Psychology. – 1974. – V. 102 (2). – P. 187–193.
10. Seligman, M. E. P. Helplessness [Text] : on depression, development, and death / M. E. P. Seligman. - San Francisco : W. H. Freeman, 1975. - 250 p.

УДК 159.9 – 057.36 (477)

Приходько І.І., д. психол. наук, професор, начальник науково-дослідного центру Національної академії Національної гвардії України, e-mail: prihodko1966@ukr.net

СИСТЕМА ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ПЕРСОНАЛОМ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ ВИДІВ ДІЯЛЬНОСТІ, ЗАДІЯНИХ В АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ОПЕРАЦІЇ

Запропонована науковообґрунтована сучасна система психологічної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України, задіяних у проведенні антитерористичної операції, яка включає комплекс психодіагностичних, психопрофілактичних і психокорекційних заходів, направлених на вивчення, формування та розвиток у військовослужбовців професійно важливих психологічних якостей, підтримання психічних станів, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань в екстремальних умовах, збереження високого рівня психологічної безпеки та психічного здоров'я особового складу. Вона складається з системи заходів психологічної роботи, які проводяться на трьох етапах виконання службово-бойових завдань: підготовчий (перед убуттям у район виконання завдань); безпосереднє виконання завдань у зоні проведення антитерористичної операції; завершальний (після виконання завдань при поверненні у пункт постійної дислокації). Розкрити основні напрями психологічної роботи з особовим складом на різних етапах виконання службово-бойових завдань. Наведені деякі емпіричні дані психодіагностичного дослідження військовослужбовців-учасників антитерористичної операції.

Ключові слова: психологічна робота, військовослужбовці, Національна гвардія України, антитерористична операція.

Предложена научнообоснованная современная система психологической работы с военнослужащими Национальной гвардии Украины, задействованных в проведении антитеррористической операции, включающая комплекс психодиагностических, психопрофилактических и психокоррекционных мероприятий, направленных на изучение, формирование и развитие у военнослужащих профессионально важных психологических качеств, поддержку психических состояний, необходимых для успешного выполнения служебно-боевых задач в экстремальных условиях, сохранения высокого уровня психологической безопасности и психического здоровья личного состава. Она состоит из системы мероприятий психологической работы, проводимой

на трех этапах выполнения служебно-боевых задач: подготовительном (перед убытием в район выполнения задач); непосредственное выполнение задач в зоне проведения антитеррористической операции; завершающем (после выполнения задач и возвращения в пункт постоянной дислокации). Раскрыты основные направления психологической работы с личным составом на разных этапах выполнения служебно-боевых задач. Приведены некоторые эмпирические данные психодиагностического исследования военнослужащих-участников антитеррористической операции.

Ключевые слова: психологическая работа, военнослужащие, Национальная гвардия Украины, антитеррористическая операция.

Постановка проблеми. Актуальність вдосконалення заходів психологічної роботи з персоналом екстремальних видів діяльності, задіяних у проведенні антитерористичної операції (АТО) на Сході України, обумовлена збільшенням психогенних розладів, які виникають під час виконання службово-бойових завдань, та виникненням широкого кола різноманітних ознак бойової психічної травми під час цієї діяльності та по її завершенню. Вони в абсолютній більшості спочатку проявляються лише на донозологічному рівні, коли суб'єктивно не відчуються як хвороба, не порушують соціальну адаптацію людини у звичайних умовах, але проявляються у специфічних негативних умовах життєдіяльності. Згодом дані зміни в учасників бойових дій можуть трансформуватися в «хронічні зміни особистості після переживання катастрофи» (ця рубрика представлена в міжнародній класифікації хвороб (МКБ-10)) або як окрема нозологічна категорія «посттравматичні стресові розлади» (ПТСР) в DSM-III (1980), які в останній час є предметом дослідження багатьох вчених у різних країнах [4, 8, 11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням різних аспектів психологічної роботи з персоналом екстремальних професій займалися О.М. Бандурка, О.В. Землянська, В.О. Лефтеров, В.І. Осьодло, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, О.В. Тімченко та багато інших [1-3, 5-10]. У їх наукових працях визначено основні принципи, методи, засоби, заходи, технології проведення психологічної роботи з персоналом ризиконебезпечних професій у звичайних та екстремальних умовах. Однак система психологічної роботи з військовослужбовцями Національної гвардії України, задіяними у проведенні АТО, ще не була предметом наукового пошуку.

Мета статті. На підставі досвіду участі в антитерористичній операції, проведеного теоретичного та емпіричного дослідження розкрити основні напрями психологічної роботи з персоналом екстремальних видів діяльності, задіяних у проведенні антитерористичної операції.

Виклад основного матеріалу. Для збереження психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності, до яких відносяться військовослужбовці Національної гвардії України (НГУ), що приймають участь у проведенні антитерористичної операції (АТО), психолога-

ми НГУ проводиться психологічна робота, яка включає комплекс проф-орієнтаційних, психодіагностичних, психопрофілактичних і психокорекційних заходів, спрямованих на вивчення, формування та розвиток у військовослужбовців НГУ професійно важливих психологічних якостей, підтримання позитивних психічних станів, необхідних для успішного виконання службово-бойових завдань, збереження високого рівня психологічної безпеки та психічного здоров'я особового складу.

Основними напрямками психологічної роботи з військовослужбовцями НГУ, які задіяні у проведенні АТО, є такі:

1. Психологічна підготовка військовослужбовців до виконання службово-бойових завдань в умовах проведення АТО.

2. Психодіагностика (моніторинг) психічного стану у військовослужбовців, виявлення осіб з негативними нервово-психічними реакціями та станами.

3. Вивчення соціально-психологічного клімату й міжособистісних відносин у військових колективах з розробленням рекомендацій з оптимізації структури міжособистісних відносин «по вертикалі» і «по горизонталі».

4. Надання допомоги командирам підрозділів у згуртуванні колективів, підвищенні ефективності групової діяльності військовослужбовців.

5. Психологічний аналіз причин неадекватної поведінки особового складу (прояви підвищеної тривожності, психічного стомлення, паніки, зниження мотивації тощо), проведення заходів з попередження їх розвитку.

6. Виявлення факторів, що негативно впливають на психічний стан військовослужбовців і ефективність їхньої службово-бойової діяльності, та проведення заходів щодо їх зменшення.

7. Організація надання екстреної психологічної допомоги особовому складу, які цього потребують.

8. Проведення заходів психологічної корекції психічного стану особового складу для зменшення впливу гострої стресової реакції (ГСР), бойової психічної травми на психіку військовослужбовців, профілактика синдрому посттравматичних стресових розладів (ПТСР).

З метою стабілізації обстановки у Південно-Східному регіоні України, подолання терористичних загроз та збереження територіальної цілісності держави Указом Президента України від 14.04.2014 р. № 405 введено в дію рішення РНБО України від 13.04.2014 «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичних загроз і збереження територіальної цілісності України», з підписанням якого фактично було розпочато проведення АТО. Не відновившись фізично та психологічно після подій, які відбувалися з листопада 2013 р. до лютого 2014 р. (так званого «Євромайдану» або «Революції гідності»), військовослужбовці НГУ почали виконувати СБЗ в рамках проведення АТО, приймаючи безпосередню участь у бойових діях, що ще більше продовжило виснаження їх

фізичних та психологічних ресурсів.

Аналіз психологічних особливостей СБД військовослужбовців НГУ під час проведення АТО дозволив нам виявити загальні принципи й ознаки, що органічно сполучаються і характерні для даного виду діяльності. Загальною ознакою СБД є її екстремальний характер, для неї характерними є ведення бойових дій у складних метеорологічних та побутових умовах, значні психоемоційні навантаження та висока ймовірність виникнення реальної загрози для життя та здоров'я особового складу у зв'язку з високою інтенсивністю бойових дій. Це безпосередньо позначається на якості виконання СБЗ, психічному стані військовослужбовців, психологічній готовності особистості до такої діяльності. Все ускладнюється раптовою зміною умов виконання СБЗ, оперативним прийняттям вірних рішень та можливою кримінальною відповідальністю за їх наслідки (наприклад, збитий ІЛ-76 під м. Луганськ, так званий «Іловайський котел», бойові дії під Ізварино, Дебальцевому та ін.), порушенням звичного режиму діяльності та відпочинку особового складу та інші чинники.

У зв'язку з даними обставинами з метою підвищення ефективності заходів психологічного супроводу СБД військовослужбовців НГУ в умовах проведення АТО, а також вивчення морально-психологічного стану, виявлення психічних розладів у особового складу, надання екстреної психологічної допомоги за наказом Командувача НГУ від 10.06.2014 р. № 79 було створено позаштатну групу з морально-психологічного супроводу СБД військовослужбовців НГУ в період проведення АТО.

Група морально-психологічного супроводу службово-бойової діяльності угруповання НГУ складалася з:

✓ заступник командира угруповання НГУ по роботі з особовим складом – начальник групи (з числа офіцерів управління по роботі з особовим складом ГУ НГУ);

✓ старший офіцер-психолог – для організації та проведення психологічного забезпечення, який призначався з числа найбільш підготовлених штатних офіцерів-психологів оперативно-територіального об'єднання; йому підпорядковувалися усі психологи військових частин НГУ, задіяних в АТО;

✓ офіцер НДЛ морально-психологічного супроводу СБД НГУ науково-дослідного центру (НДЦ) Національної академії НГУ – для наукового забезпечення психологічного супроводу СБД військовослужбовців НГУ та практичної допомоги у проведенні психологічної роботи з військовослужбовцями НГУ, задіяними в АТО;

✓ лікар-психіатр з оперативно-територіального об'єднання НГУ – для надання екстреної психіатричної допомоги та проведення експертизи придатності військовослужбовців НГУ до СБД в умовах проведення АТО;

✓ офіцер по роботі з особовим складом – для організації та проведення інформаційно-пропагандистського забезпечення та зв'язків з громадськістю, захисту особового складу від негативного інформаційно-психологічного впливу;

✓ офіцер по роботі з особовим складом – для організації та проведення культурологічного забезпечення та дозвілля особового складу;

✓ офіцер-юрист – для організації та проведення соціально-правового забезпечення та юридичної роботи;

✓ представники духовенства, військові капелани, цивільні психологи - волонтери (за погодженням із управлінням по роботі з особовим складом Головного управління НГУ).

Тому саме вони першими почали проводити заходи психологічного супроводу СБД при проведенні АТО.

Для покращення ефективності роботи створеної групи психологічною службою НГУ сумісно з НДЦ НА НГУ було розроблено та впроваджено у практичну діяльність систему психологічного супроводу СБД військовослужбовців НГУ, в якій викладено основні напрями психологічної роботи офіцерів-психологів НГУ (розпорядження Командувача НГУ від 23.07.2014 № 3/19/1-1720).

Вона складається з системи заходів психологічної роботи, які проводяться на трьох етапах виконання СБЗ: підготовчий (перед убуттям у район виконання СБЗ у зону проведення АТО), безпосереднє виконання СБЗ у зоні проведення АТО, завершальний (після виконання СБЗ при поверненні у пункт постійної дислокації).

На першому етапі проводяться такі основні заходи психологічної роботи:

✓ професійно-психологічна підготовка особового складу;
✓ формування військово-патріотичної мотивації;
✓ перевірка психологічної готовності особового складу до виконання СБЗ у районі проведення АТО.

1. Професійно-психологічна підготовка здійснюється:

- за напрямом підготовки кожної військової спеціальності (паралельно у системі бойової та спеціальної підготовки та під час її проведення);

- проведення психологічних тренінгів (елементів) щодо згуртування військового колективу, створення команди та групової роботи;

- навчання аутогенним способам психологічної підтримки (самопомоги), прийомам самоконтролю та саморегуляції психоемоційного стану;

- навчання військовослужбовців розпізнанню основних ознак психічних розладів;

- навчання прийомам екстреної психологічної само- та взаємодопомоги;

- психологічне інформування особового складу про можливі нега-

тивні наслідки бойової діяльності для психіки військовослужбовця та шляхи їх подолання.

2. Формування військово-патріотичної мотивації:

- формування відданості Військовій присязі, Конституційному обов'язку щодо збереження територіальної цілісності та суверенітету України;

- інформаційно-психологічна протидія (контрпротидія дезінформації РФ у ЗМІ, чутках);

- всебічне інформування (інформаційні бюлетені).

3. Перевірка психологічної готовності до виконання СБЗ у районі проведення АТО:

- заходи поглибленого психологічного вивчення (психодіагностика військовослужбовців, яких планується залучати до виконання службово-бойових завдань у зоні проведення АТО, наприклад, за допомогою автоматизованих психодіагностичних комплексів «Професійний психологічний відбір», «Психологічна безпека», «Психологічна готовність»);

- встановлення провідних мотивів участі в АТО;

- надання рекомендацій командирам щодо формування складу «малих груп» (військових нарядів (блокпостів, варт, розрахунків, екіпажів)).

На першому етапі проведення психологічної роботи перед виконанням СБЗ в зоні АТО для проведення професійно-психологічної підготовки доцільно користуватися такими розробками НДЦ: навчальний посібник «Основи підготовки підрозділів спеціального призначення» розділ «Основи психологічної підготовки особового складу підрозділів спеціального призначення», де викладено особливості психологічної підготовки з цією категорією військовослужбовців до дій у різних екстремальних умовах, а також у монографії «Психологічна безпека персоналу екстремальних видів діяльності» представлена «Програма психологічного супроводу СБД військовослужбовців для збереження високого рівня психологічної безпеки» у відповідному розділі.

Для визначення рівня психологічної готовності особового складу до виконання СБЗ в АТО потрібно використовувати автоматизовані психодіагностичні комплекси «Професійний психологічний відбір» для визначення психологічного профілю особистості, «Психологічна безпека особистості» для визначення рівня психологічної захищеності військовослужбовців, а також «Психологічна готовність» для визначення рівня психологічної готовності до виконання СБЗ в екстремальних умовах.

На другому етапі системи психологічного супроводу – безпосередня участь військовослужбовців НГУ в АТО, основними завданнями психологічної роботи є:

✓ психологічне проектування;

✓ встановлення інформації щодо психотравмуючих факторів

СБД;

- ✓ надання екстреної психологічної допомоги;
- ✓ участь у визначенні придатності для подальшої СБД о/с, який отримав бойові психічні травми;
- ✓ психологічні рекомендації командирам для покращення СБД та умов перебування о/с.

1. Психологічне проектування (група морально-психологічного супроводу СБД) – встановлення психологічної моделі ведення бойових дій у районах проведення АТО:

- збір та узагальнення інформації у хронологічній послідовності про психологічні особливості виконання СБЗ особовим складом (фіксація даних у щоденнику спостереження);

- прогнозування психогенних втрат – врахування ступеня впливу наступних факторів:

➤ вплив бойової обстановки – вид і характер військових дій, їх інтенсивність, зброя яка застосовується;

➤ вплив противника – його вогнева потужність, можливість ведення психологічних операцій;

➤ стан противника – його обізнаність, адаптивність, фізична і психологічна стомленість, морально-психологічний стан, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до місцевого населення, втрати;

➤ стан своїх підрозділів - їх обізнаність, адаптивність, фізична і психологічна стомленість, морально-психологічний стан, бойовий досвід, боєздатність, захищеність, довіра до місцевого населення, втрати;

➤ стан місцевого населення – відношення до підрозділів НГУ і ЗСУ, його психологічний стан.

- встановлення стрес-факторів, які сприяють виникненню бойової психічної травми (встановлені причини визначають напрямок психологічної реабілітації військовослужбовців):

- ✓ психологічне перенавантаження у бойовій обстановці:
 - перебування у постійній загрозі для життя;
 - отримання поранення;
 - інформація про загибель товаришів по службі;
 - нараження ракетним (мінометним) ударам;
 - помилкове ураження цивільного населення, відповідальність за їх загибель;
 - перебування у жорсткій відповідальності за виконання бойового завдання;
 - недостатність і невизначеність інформації;
 - дефіцит часу при прийнятті рішень;
 - невідповідність професійної підготовки;
 - психічна невідповідність до дій в бойових умовах;
 - миттєве розповсюдження паніки;
 - повна чи часткова ізоляція від основних сил;

- ✓ бойові психофізіологічні перенавантаження:
 - дезінформація зі сторони РФ, терористів (інформаційно-психологічний вплив);
 - дії терористів відносно полонених, заручників;
 - фізичне виснаження у результаті перенапруги, порушення режиму прийому їжі;
 - порушення режиму відпочинку;
 - графік ротації (заміни) підрозділів;
 - виконання розпорядку дня і дисциплінарних вимог;
 - організація бити, забезпечення потреб і запитів військовослужбовців;
 - незвичні умови служби та бойових дій;
 - тривала ізоляція від рідних та близьких;
 - переживання особистого характеру (хвороба і смерть близьких, товаришів, службові конфлікти, фінансові проблеми тощо);
 - встановлення фактів (ознак) колективних форм страху (паніки);
 - встановлення ознак особистих форм страху (фобій).

2. Встановлення інформації щодо психотравмуючих факторів службово-бойової діяльності (психологи підрозділів):

- узагальнення інформації:
 - опис службово-бойової діяльності підрозділів;
 - опис екстремальних умов виконання СБЗ (ситуації загрози життю);
 - опис травматичних подій (коли військовослужбовець був учасником, свідком подій, які включають смерть, загрозу смерті з серйозними ушкодженнями, загрозу особистої фізичної цілісності або інших людей: загибель, поранення, травмування, полон);
 - вивчення соціально-психологічного клімату військових колективів (опитування в індивідуальній або груповій формі, спостереження).

3. Надання екстреної психологічної допомоги (у залежності від ознак проявлення негативних психічних реакцій та станів).

4. Виявлення осіб з ознаками психогенних розладів (зберігаються більше 1 доби), визначення можливості подальшого перебування в екстремальних (бойових) умовах (психодіагностика сумісно з медичною службою (лікарем-психіатром)).

5. Надання рекомендацій командирам (начальникам) щодо:

- оптимізації СБД;
- використання військовослужбовців, підрозділів на підставі даних про їх морально-психологічний стан, психологічну готовність до дій.

На третьому завершальному етапі (після виконання СБЗ при поверненні у ППД) здійснюються такі заходи психологічної роботи:

- ✓ психологічна допомога особовому складу (психологічне відновлення, підтримка, психологічна корекція, психореабілітація осіб, які цього потребують (створюється «група посиленої психологічної уваги»));

✓ психодіагностика для виявлення у військовослужбовців ознак бойової психічної травми (гострої стресової реакції) та у подальшому ознак ПТСР;

✓ перевірка психологічної готовності особового складу до подальшого виконання СБЗ;

✓ психологічна робота з родинами військовослужбовців – учасників АТО.

1. Психологічна допомога (робота з групою посиленої психологічної уваги).

✓ *індивідуальна психологічна допомога військовослужбовцям з групи ризику*, які: раніше мали поранення, були травмованими; перебували у полоні терористів; тривалий час перебували в ізоляції від основних сил; були свідками смерті, поранення, травмування людей; мають на утриманні малолітніх дітей;

✓ *психологічна підтримка*: відвідування травмованих у медичних установах; робота з членами сімей військовослужбовців; розробка рекомендацій командирам щодо оптимізації службової діяльності з метою зменшення чи послаблення дії факторів, що травмують психіку військовослужбовців; організація належного фізіологічного відпочинку, дозвілля.

✓ *психологічна реабілітація* (проводиться на підставі встановлених причин виникнення психічних травм) з використанням психопрофілактичних методів; психокорекційної роботи; при прояві стійких психологічних труднощів надається психотерапевтична допомога; психологічна реабілітація з використанням методик: психічної саморегуляції “Мобілізація-1”; психічної саморегуляції “Якір – 7”; методики нормалізації сну та процесу засинання “Морфей”.

2. Діагностика гострого стресового розладу та ознак бойової психічної травми. Ця робота проводиться з використанням методів:

✓ інтерв'ювання,

✓ анкетування або контрольні листи самозвітів,

✓ використання психометричних засобів: опитувальник оцінки стану адаптації (автор С.І. Яковенко); шкала тривожності (автор Ч. Спілбергер – Ю. Ханін); методика «Діагностика психологічної безпеки особистості» (І.І. Приходько); опитувальник травматичного стресу (І.О. Котенев).

✓ спостереження (для встановлення ознак ГСР та ПТСР у подальшому).

3. Перевірка психологічної готовності військовослужбовців до подальшого виконання СБЗ:

- вивчення соціально-психологічного клімату у військових колективах за допомогою розробленою в НДЦ анкети учасника АТО;

- заходи поглибленого психологічного вивчення (порівняння з результатами психодіагностики перед убуттям до виконання СБЗ);

- індивідуальна бесіда (встановлення наслідків дії стрес-факторів, виявлення ознак ГСР, негативного психоемоційного стану);
- формування групи посиленої психологічної уваги.

4. Психологічна робота з родинами військовослужбовців – учасників АТО.

Для проведення цієї роботи доцільно використовувати засоби, що розроблені в НДЦ: навчальні посібники «Основи проведення військово-соціологічних і соціально-психологічних досліджень»; «Теорія та практика психологічної допомоги», «Контроль наркологічної ситуації та раннє виявлення військовослужбовців, які вживають психоактивні речовини», а також методичні рекомендації «Психологічний супровід військовослужбовців, які виконують службово-бойові завдання в екстремальних умовах». Для визначення рівня психологічної безпеки (захищеності) військовослужбовця та ознак ГСР та ПТСР використовувати автоматизовані психодіагностичні комплекси «Психологічна безпека» та «ПТСР».

Після повернення з зони проведення АТО нами було обстежено 194 військовослужбовця НГУ. За результатами емпіричного дослідження з використанням методики діагностики самооцінки тривожності Ч.Д. Спілбергера в адаптації Ю.П. Ханіна у частини військовослужбовців було виявлено високий рівень реактивної тривожності (у 20 % офіцерів, 25 % військовослужбовців за контрактом), що дозволяє зробити висновок про наявні ознаки бойової психічної травми. У решти військовослужбовців виявлено помірний та низький рівень реактивної тривожності (у 80 % офіцерів, 75 % військовослужбовців за контрактом). Отримані результати дозволяють прогнозувати, що військовослужбовці з помірним та низьким рівнем реактивної тривожності після відповідного відпочинку та відновлення фізичних та психічних резервів будуть спроможні виконувати СБЗ в умовах АТО у повному обсязі.

За результатами психологічного тестування за допомогою опитувальника оцінки стану адаптації у частини військовослужбовців (33 % військовослужбовців за контрактом; 25 % офіцерів) виявлено низький рівень соціальної та особистісної адаптації до повсякденних умов СБД після повернення з зони АТО. Ці дані корелюють з результатами, отриманими з використанням методики психологічної безпеки особистості, опитувальника травматичного стресу та шкали оцінки впливу травматичної події (Impact of Event Scale-R).

Таким чином, крім отриманих бойових та санітарних втрат, у найближчий час ми очікуємо психогенні втрати, які пов'язані з негативними психологічними чинниками. «Найнеприємнішим» в цій складній ситуації є те, що із закінченням бойових дій негативні психологічні чинники не припиняють своєї дії і наслідки цих психогенних втрат у вигляді розвитку ПТСР можуть виникати протягом наступних років. І якщо під час АТО можна якось обґрунтувати такі втрати, то у мирний час бу-

де зовсім інша відповідальність. Загальновідомо, що військовослужбовці, які пережили бойовий стрес, дістали бойову психічну травму і не отримали своєчасної кваліфікованої психологічної або навіть психіатричної допомоги, можуть вдаватися до алкоголізації, суїцидів, проявляти конфліктність у взаєминах з військовим колективом, керівництвом і родиною, проявляти невмотивовану агресію та насильницькі дії, спричиняти нестатутні відносини (як наслідок, притягуватися не лише до дисциплінарної, але й до кримінальної відповідальності), втрачати віру у цінності своєї діяльності, недбало ставитися до виконання службових обов'язків, звільнятися, тобто будуть обов'язково виникати розгорнуті прояви ПТСР. Вже зараз про наміри продовжувати служби однозначно висловилися лише 75 % офіцерів, у той час як після Помаранчевої революції 2004 року ця цифра не знизилась менше, ніж до 95 %.

Ці прояви бойової психічної травми, ПТСР досить широко описані у літературі і, крім того, набули певного поширення у свідомості населення завдяки фільмам про ветеранів В'єтнаму, Афганістану, Іраку й інших війн, вони стали однією з «улюблених» тем журналістів, особливо кримінальної хроніки, які можуть сформувавши у населення установки на очікування неадекватної поведінки учасників бойових дій, побоювання їх, що не лише буде заважати психологічній реабілітації військовослужбовців НГУ та інших військових формувань України після АТО, але й вторинне негативно відіб'ється на іміджі НГУ.

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Для покращення психологічної роботи з військовослужбовцями, які приймають участь у проведенні АТО, збереження високого рівня психологічної безпеки, зниження безповоротних, санітарних та психогенних втрат пропонуємо:

1. Дотримуватись та контролювати терміни перебування особового складу при виконанні СБЗ в умовах АТО (оптимальний термін перебування 25-30 діб).

2. Постійно забезпечувати особовий склад НГУ сучасним якісним озброєнням, військовою технікою, одягом та взуттям та регулярним гарячим харчуванням.

3. При формуванні угруповань для виконання СБЗ в АТО проводити ретельний відбір особового складу та приймати принципові рішення по тим військовослужбовцям, які безпідставно відмовляються від виконання СБЗ, аж до звільнення з лав НГУ.

4. Врегулювати систему заохочень військовослужбовців всіх категорій за результатами виконання СБЗ при проведенні АТО.

5. Покращити інформаційне забезпечення особового складу НГУ. Забезпечити трансляцію українських ЗМІ для населення в районі проведення АТО, а також на окупованих територіях Донбасу.

6. Налагодити взаємодію та надійний зв'язок з іншими підрозділами НГУ та підрозділами інших військових формувань, які сумісно виконують СБЗ.

7. Впровадити у практичну діяльність офіцерів-психологів систему психологічного супроводу СБД, які виконують СБЗ в районі АТО, з обов'язковим виконанням заходів на всіх етапах її проведення.

Перспективи подальших розвідок полягають у визначенні ефективності запропонованої системи психологічної роботи з військовослужбовцями НГУ, задіяними у проведенні АТО.

ЛІТЕРАТУРА

1. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників міліції до правомірного застосування сили : [монографія] / І. Ю. Горелов, В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2011. – 198 с.
2. Кризова психологія : [навч. посіб. / за заг. ред. проф. О. В. Тімченка]. – Х. : НУЦЗУ, КП «Міська друкарня», 2010. – 383 с.
3. Лефтеров В. О. Професійно-психологічна підготовка працівників міліції : [навчально-методичні матеріали] / В. О. Лефтеров. – Донецьк : ДЮІ, 2012. – 42 с.
4. Литвинцев С. В. Боевая психическая травма / С. В. Литвинцев, Е. В. Снедков, А. М. Резник. – М. : «Медицина», 2005. – 431 с.
5. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : [монографія] / В. І. Осьодло. – К. : ПП «Золоті ворота», 2012. – 354 с.
6. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців : [монографія] / Потапчук Є. М. – Хмельницький : Вид-во Національної академії ДПСУ, 2004. – 323 с.
7. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності: монографія / І. І. Приходько. – Х. : Акад. ВВ МВС України, 2013. – 745 с.
8. Приходько І. І. Психологічний супровід службово-бойової діяльності військовослужбовців Національної гвардії України в екстремальних умовах / І. І. Приходько, О. С. Колесніченко, Я. В. Мацігора та ін. // Честь і закон. – 2014. – № 3. – С. 68–74.
9. Психологія керівника : [монографія] / О.М. Бандурка, О.В. Землянська. – Х. : ХНУВС, 2013. – 635 с.
10. Сафін О. Д. Основні напрямки психологічного забезпечення професійного самовизначення майбутніх офіцерів-прикордонників / О. Д. Сафін, О. В. Данько // Правничий вісник Університету КРОК. – К., 2013. – Вип. 15. – С. 143–151.
11. Nash W. P. «The stressors of war» in combat stress injury : theory, research and management / ed. C. R. Figley and W. P. Nash. – New York : Routledge Press, 2007. – P. 11–31.

ТРАНСЛІТЕРАЦІЙНИЙ ПЕРЕКЛАД СПИСКУ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gorelov I. Ju. Psihologichna gotovnist' pracivnikiv miliciji do pravomirnogo zastosuvannja sili : [monografija] / I. Ju. Gorelov,

- V. O. Lefterov. – Donec'k : DJuI, 2011. – 198 s.
2. Krizova psihologija : [navch. posib. / za zag. red. prof. O. V. Timchenka]. – H. : NUCZU, KP «Mis'ka drukarnja», 2010. – 383 s.
3. Lefterov V. O. Profesijno-psihologichna pidgotovka pracivnikov milicii : [navchal'no-metodichni materialy] / V. O. Lefterov. – Donec'k : DJuI, 2012. – 42 s.
4. Litvincev S. V. Boevaja psihicheskaja travma / S. V. Litvincev, E. V. Snedkov, A. M. Reznik. – M. : «Medicina», 2005. – 431 s.
5. Os'odlo V. I. Psihologija profesijnogo stanovlennja oficera : [monografija] / V. I. Os'odlo. – K. : PP «Zoloti vorota», 2012. – 354 s.
6. Potapchuk Є. M. Teorija ta praktika zberezhennja psihichnogo zdorov'ja vijs'kovosluzhbovciv : [monografija] / Potapchuk Є. M. – Hmel'nic'kij : Vidvo Nacional'noi akademii DPSU, 2004. – 323 s.
7. Prihod'ko I. I. Zasadi psihologichnoi bezpeki personalu ekstremal'nih vidiv dij'al'nosti: monografija / I. I. Prihod'ko. – H. : Akad. VV MVS Ukraïni, 2013. – 745 s.
8. Prihod'ko I. I. Psihologichnij suprovid sluzhbovo-bojovoï dij'al'nosti vijs'kovosluzhbovciv Nacional'noi gvardii Ukraïni v ekstremal'nih umovah / I. I. Prihod'ko, O. S. Kolesnichenko, Ja. V. Macigora ta in. // Chest' i zakon. – 2014. – № 3. – S. 68–74.
9. Psihologija kerivnika : [monografija] / O.M. Bandurka, O.V. Zemljans'ka. – H. : HNUVS, 2013. – 635 s.
10. Safin O. D. Ocnovni naprjamki psihologichnogo zabezpechennja profecijnogo camoviznachennja majbutnih oficeriv-prikordonnikov / O. D. Safin, O. V. Dan'ko // Pravnichij visnik Universitetu KROK. – K., 2013. – Vip. 15. – S. 143–151.
11. Nash W. P. «The stressors of war» in sombat stress injury : theory, research and management / ed. C. R. Figley and W. P. Nash. – New York : Routledge Press, 2007. – P. 11–31.

УДК 159.9: 316.48

Резнік О.Г., старший офіцер оперативно-розшукового відділу Луцького прикордонного загону ДПСУ, e-mail: potapchuk1@i.ua

ТЕОРЕТИЧНЕ ОБҐРУНТУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ШЛЯХІВ, ЗАСОБІВ ТА МЕТОДІВ ЗАПОБІГАННЯ І ПОДОЛАННЯ БОСІНГУ У ПРИКОРДОННИХ КОЛЕКТИВАХ

У статті розглядаються шляхи та способи виявлення босінгу у прикордонному підрозділі, а також визначено те, кому належить вживати заходів щодо припинення та недопущення прояву босінгу у військовому середовищі.

Автором статті обґрунтовано поняття «психологічні шляхи запобігання і по-